

Bədii sözün ən yüksək nöqtəsi

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş elmi işçisi, f.e.d. Nəzakət Məmmədlinin "Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsəri: poetikası, fəlsəfəsi, əlyazmalarının mətnşünaslıq xüsusiyyətləri" adlı kitabı Elmi Şüuranı qərarı ilə "Elm və təhsil" nəşriyyatında çap olunmuşdur. Kitabın elmi redaktoru f.e.d., professor Azadə Musayeva, rəyçisi f.e.d. Paşa Kərimlidir.

Kitabın girişində birbaşa Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərindən söz açan müəllif əsəri "bədi sözün ən yüksək nöqtəsi" hesab edir, müəssəviflərin fikirlərinə istinadən əsərə öz münasibətini bildirir, bəzi sözlərin, o cümlədən "Məcnun" sözünün mənasını açıqlayır, Cəlaləddin Rumi sənə sitat verərək, müəssəviflərin "ilahi həqiqətləri ifadə etmək üçün "divanəlik (məcnunluq)" anlayışından bir vasitə kimi istifadə etdiklərini" vurğulayır, mürəkkəb poetik məcazlarla zəngin Şərq şeirində yalnız əhli-halın anlayacağı məqamların təhlilinin çətinliyini və məsuliyyətini qeyd edir, görkəmli ədəbiyyatşünas Bəxtiyar Məmməd-zadənin çox dəyərli fikrini sitat verərək, öz fikrini tamamlayır:

"Məhz bu amilləri nəzərə alaraq biz təhlil zamanı mətnin maksimum dürüstlüyünü təmin etmək məqsədilə ən etibarlı əlyazma nüsxələrini müqayisəli şəkildə araşdıraraq tədqiqatı cəlb etmişik. Poetik təhlil yüksək bəlağət və fəşahəti təmin edən təsvir və ifadə vasitələrinin bolluğu, demək olar ki, hər bir sözün bədii mexanizmin bir detali kimi çıxış etdiyini, bədii vasitələrin ifadəni ideyanın ifadəsinə xidmət etdiyini gördükdə əsərə kompleks yanaşmanın vacibliyini bir daha anlayırıq".

Əsərin "Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinin poetikası" adlı I fəslində sözüncə "Füzuliyə görə hər bir insan dünyanın və insanın na üçün xəlq olunduğunu, özünün və aləmin yaranmasının məqsədini anlamağa çalışmalıdır" fikri ilə başlayan tədqiqatçı əsərin şərhini verir, saqıdan, şərabdan, meyi-müğandan, sufilerin geyimindən, danışır, Rumi ilə müqayisə aparır, əsəri təsəvvüf ədəbiyyatının nümunəsi kimi təhlilə çəkir. Leyli ilə Məcnunun görüşündə hüsn və eşq anlayışını açmağa çalışan müəllif Əhməd Qəzalinin əsərindən bir hekayənin nəqlini verir, yenidən Füzuli sözünə qayıdaraq, Məcnunun vəziyyətini şərh edir.

Məcnunun əzab-əziyyətli eşq mülkünə salamat əql mülkündən üstün tutduğunu, Məcnunun eşqdə sabitqədəmliyini, aşıqlığın Məcnunun zəti xüsusiyyəti, ilahi eşqin Məcnunun missiyası olduğunu qeyd edən tədqiqatçı təkcə əsərin məzmunu ilə kifayətlənmir, hər örnək verdiyi parçanı şərh edərkən, həm də bədii təsvir və ifadə vasitələrindən bəhs edir, Füzuli sözünü, əsərin poetikasını oxucuya maksimum yüksək səviyyəyə çatdırmağa çalışır.

Füzulinin Leylisinin tərifində də biz bunu görürük. Leylinin çıraqla söhbətindən, pərvanəyə Haqq aşıqı kimi baxmasından və onu özü ilə müqayisə etməsindən, eləcə də Leylinin Ayla, Səba küleyilə söhbətindən danışan müəllif eyni qayda ilə poetik məqamları açıqlayır, şərhlərdə bədii vasitələrdən bəhs edir. Təbii ki, bu Füzuli sözüdür, burada olduqca dərin məqamlar, sözləti mənalar var, Füzulidə bəzən söz bir neçə mənada işlədilir və bunu anlamaq, sözün hansı mənada işləndiyini tapmaq, sözü seçə bilmək şərhçidən güclü savad, həm də zəngin məlumatlılıq tələb edir. Nəzakət xanım bu işin öhdəsindən layiqincə gələ bilir.

Burada Məcnuna nisbətən Leylinin tərifinə daha çox yer verildiyini görürük. Ümumiyyətlə, məqsəd əsərdə sadəcə Məcnunu və Leylini tərif etmək deyil, burada daha ali məqsəd vardır. Leyli-Məcnun məhəbbətini açıqlayan örnəkləri şərh edən tədqiqatçı yazır: "Burada söhbət Leyli və Məcnundan getmə də, əslində şair Leyli və Məcnun misalında Hüsn və Eşq vəhdətinə işarə edir. Füzuli yaradıcılığında Hüsn və Eşq anlayışları bir-birini tamamlayır, vəhdət təşkil edir. Füzuliyə görə Hüsn və Eşq bir-birinə düz mütənəsibdir. Hüsn cəhanı göstərən bir aynadırsa, Eşq

bu aynanı cilalayaaraq onun aləmi göstərmək qabiliyyətini üzə çıxarmışdır". Daha sonra Hüsn və Eşqin təsəvvüfdəki anlamından söz açılır, Quranın "Ət-Tin" surəsinin şərhı verilir.

Əsərin II fəslı "Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinin fəlsəfəsi" adlanır. "Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərində təsəvvüfi rəmz və məcazlar və onların bədii ifadəsi" adlanan I hissədə hüsnün iki növü və Füzuli yaradıcılığında hər iki növün vəhdəti qeyd edilir. Füzuli qəhrəmanının Tanrı hüsnü, onun camalının gözəllikləri və Tanrının yaratdığı başrı gözəllikləri özündə təcassüm etdirdiyi qənaətinə gələn müəllif əsasən müəssəviflərin fikirlərinə istinad edir. Burada bir çox təsəvvüfi məqamların, rəmzlərin açılışını görürük.

"Təsəvvüf "Leyli və Məcnun" əsərinin ideya istiqaməti kimi" adlı II hissədə əsərin "təsəvvüflə bağlılığı barədə ədəbiyyatşünaslıqda bir çox fikirlərin mövcud olduğu" lakin sovet tədqiqatçıların onu feodal gerçəkliyi ifadə edən əsər kimi qələmə verdikləri qeyd edilir. Düzdür, sovet dönməndə bir çox əsərlər bu cür təhlil olunurdu. Füzuli əsərinin təsəvvüf ədəbiyyatı nümunəsi olduğunu qəbul etməsəm də, Nəzakət xanımın Füzulisinə hörmətlə yanaşırım. Füzuli arif idi, sufi deyildi. Sadəcə, bizdə ürfanla təsəvvüfi eyni müstəvidə götürürlər. Mən görə isə ürfan təsəvvüfdən yuxarıda dayanır və Füzuli əsərini ürfan ədəbiyyatı nümunəsi kimi qəbul edirəm. Amma mən bu yazımda öz Füzulimdən deyil, Nəzakət xanımın Füzulisindən danışırım və Nəzakət Məmmədlinin təsəvvüf ədəbiyyatını gözəl bildiyinə heç şübhəm yoxdur...

Əsərin "Leyli və Məcnun" əsərinin əlyazmalarının mətnşünaslıq xüsusiyyətləri" adlı III fəslində Füzuli tədqiqatçılarından Türkiyəli Əli Nihad Tərlanın əsər haqqındakı fikrini verən, akademik Həmid Araslinin 1958-ci il nəşri Azərbaycanda ən yaxşı çap nüsxəsi hesab edildiyini vurğulayan, rus şərqşünası Y.E.Bertelsin fikrinə münasibətini bildiren müəllif Əlyazmalar İnstitutunda "Leyli və Məcnun" əsərinin 20-dən artıq əlyazma nüsxəsi olduğunu qeyd edir.

Nəzakət Məmmədli institutdakı 6 nüsxə əsasında müqayisəli tədqiqat apardığını bildirir və müqayisəli təsvirini verir.

"Əlyazmaya əlavə edilən hissələr"dən söz açan tədqiqatçı bəzi məqamlara aydınlıq gətirir.

"Sevdayinin "Leyli və Məcnun" əsəri və onun Füzulinin eyniadlı əsəri ilə əlaqəsi" adlı yazı maraq doğurur. Sevdai əsərindən hissələrin Füzuli əlyazmalarına qarışmasından bəhs edən müəllif Gibbin, Ağah Sirri Ləvəndin Sevdai haqqında məlumat verdiyini, Zübeydə Yarşarın Sevdai Divanını nəşrə hazırladığını qeyd edir və heyrat içində bildirir ki, Ağah Sirri Ləvəndin yazdığına görə Füzulinin əsərində bir çox hissələr Sevdai əsərində də vardır.

Nəzakət Məmmədli Füzulidən əvvəl yaşayıb-yaratmış Sevdaiyin "Leyli və Məcnun" əsərini ilk dəfə olaraq müasir əlifbaya çevirib nəşrə hazırladığını da oxuculara çatdırır və həmin əsərdən bir hissəni təqdim edir.

"Çap mətnləri və müxtəlif əlyazma nüsxələri arasında fərqli xüsusiyyətlər"dən söz açan tədqiqatçı nüsxələrdən nümunələr verərək dəyərli müqayisələr aparır, fərqləri və fonetik dəyişiklikləri qeyd edir.

"Respublika Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan "Leyli və Məcnun" əlyazmaları" adlı yazıda bütün əlyazmaların təsviri, arada miniatürlər verilməmişdir.

Sonda geniş nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat və C-192/9146 şifrəli əlyazmanın fotofaksimili təqdim edilmişdir.

Əsər üzərində böyük zəhmət çəkən, illərin əziyyətinə qatlaşıb ortaya səmballı əsər qoyan görkəmli ədəbiyyatşünas, mətnşünas Nəzakət Məmmədlini bu uğuru münasibətilə təbrik edir, ona yeni-yeni müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

Sona XƏYAL

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi işçisi

